

NENAD FILIPOVIĆ
(Princeton, NJ)

JEDAN HUDŽDŽET (HÛCCET) O OSTAVINI
IZA OSMAN MAZHAR-PAŠE
SULEJMANPAŠIĆA-SKOPLJAKA*

*Uspomeni na moje rođake, potomke
Sulejman-paše Skopljaka, Subhiju Đumrukčić
te njenu braću Fetaha i Muhidina Sulejmanpašića,
svršenike skopske Velike Medrese
te znalce osmanskog i modernog
turskog jezika. Azîz rûhlarına El-Fâtîha.*

Ključne riječi: hÛccet, nasljeđe, popisi ostavina, Osman Mazhar-paša Sulejmanpašić, Ilova, Vijačani, çiftlik, begovat, šerijatsko pravo

Od vremena i djela Hamdije Kreševljakovića,¹ ugledne porodice, uključujući i begovske, u Bosni se proučavaju na temelju osmanske arhivske građe, kasnijih dokumenata, pretežno na njemačkom i bosanskom jeziku, te bogate i slojevite tradicije. Istraživanja osmanske građe dala su posebno značajne rezultate. Među tim istraživanjima ističu se radovi Vladislava Skarića koji je prvi u svjetskoj nauci objavio i analizirao jedan popis osmanske vojne kontrolne smotre zaima i spahija (*yoqlama defteri*).² Nedim Filipović je, pak, u cjelokupnu osmanistiku

* Transliteracija osmanskih tekstova u ovom radu slijedi sistem Andreasa Tietzea iz njegovih izdanjâ djela Muştafâ ‘Âlîja, dok su arapski i perzijski tekstovi transliterirani prema DMG-sistemu.

¹ Za reprezentativan izbor Kreševljakovićevih radova vid. Hamdija Kreševljaković, *Izabrana Djela*, I-IV, edid. Avdo Sućeska i Enes Pelidija, (Sarajevo: Veselin Masleša), 1991.

² Vladislav Skarić, “Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711) godine”, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XLII/2, 1930, str. 1-99. Popis je Zemaljskom muzeju, za direktorovanja Skarićevog a prije 1930. godine, ustupio Nazmi-beg Teskeredžić iz Travnik, a

te balkanologiju uveo i namah riješio pitanje ustanove odžakluk-timara (*ocaqlıq tımārı*) u osmanskoj Bosni.³ Ta je ustanova, kako je Filipović, između ostalog, dokazao omogućila nastanak posebne historijske pojave: bosanskog *odžakovića*.⁴ Avdo Sućeska je predložio neka značajna

unuk posljednjeg rumelijskog beglerbega Derviš-paše Teskeredžića. Porodica Teskeredžić iz Travnika je kroz oko 200 godina davala timarske teskeredžije (*tımār tezkiyecisi*) i timar-defterdare (*tımār defterdār[ı]*) Bosanskog divana, pa je tako i pomenuti popis bio dio njihove porodične arhive. O ostacima biblioteke i arhiva Derviš-paše Teskeredžića u Zagrebu i Sarajevu (do 1992), te šta je sve propalo od toga arhiva u velikom požaru u Travniku 1903. godine vid. Hazim Šabanović, "Turski diplomatski izvori za istoriju Južnih Slovena", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, I, 1950, str. 117-49, na str. 130; Hamdija Kreševljaković i Derviš M. Korkut, *Travnik u prošlosti 1464-1878*, (Travnik: Muzej grada Travnika), 1961, str. 91; Nenad Filipović, "Bošnjaci u bici kod Sente 1697. godine – viđenje pjesnika Fidai-bega", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XL, 1990, str. 309-33, na str. 321 i fusn. 58. O Bosanskom divanu vid. Hazim Šabanović, "Bosanski divan", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XVIII-XIX, 1968-69, str. 9-45. Nažalost, brojni drugi dokumenti otkupljeni u Skarićevo vrijeme za Turski arhiv od Nazmi-bega Teskeredžića nikada nisu istraženi i propali su sa agresorskom paljevnom Orijentalnog instituta, maja 1992. godine. Ti su dokumenti, bivajući dio Turskog arhiva Zemaljskog muzeja, bili prešli 1950. godine u Orijentalni institut, kao pravni i naučni sljednik Turskog arhiva Zemaljskog muzeja. Popis koji je Skarić objavio sastavljen je u vezi sa poznatim pohodom na Prut u kome su Osmanlije nanijeli žestok poraz vojsci ruskog cara Petra Velikog. U tom boju su se istakli i vojni odredi iz Bosanskog Ejaleta, među njima i hrišćani, što je veoma interesantno jer svjedoči o veoma kasnom učešću balkanskih hrišćana u osmanskoj ordiji suprotstavljenoj jednoj hrišćanskoj sili. Ranije je historiografija smatrala da je takva situacija bila sasvim zamisliva i česta u XV i XVI vijeku, ali nezamisliva još od 1683. godine. Cf. *Prut Seferi'ni Beyanımdır. Yeniçeri Kâtibi Hasan, Keyfiyyet-i Rusya, Târîh-i Moskof*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları), 2008, passim, poseb. na pp. 3-5, 18-19, 44, 58, 100-01. Za jedan raniji popis bosanskih spahija i bosanske vojske vid. Ahmed S. Aličić, "Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. Godine", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXV, 1975, str. 171-202.

³ Nedim Filipović, "Odžakluk timari u Bosni i Hercegovini", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, V, 1954-55, str. 251-274; isti, "Bosna-Hersek'te Timar Sisteminin İnkişâfında Bazı Husûsiyetler", *İstanbul Fakültesi İktisât Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, 1954, pp.154-188.

⁴ Nedavno je u jednom članku izneseno da je ustanova odžakluka faktički postojala u Bosni i prije 1593. godine. Autor tu svoju tvrdnju potkrepljuje upotrebom izraza "sinovi spahija" (*sipâhîzâdegân*) kao timarlija u jednom spisku pratnje bosanskog sandžakbega Ferhad-bega Sokolovića, nastalom između maja i jula 1574. Vid. Elma Korić, "Pratnja bosanskog sandžakbega Ferhad-bega Sokolovića", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, LXI, 2012, str. 351-68, na str. 360, fusn. 29. Međutim, ustanova odžakluka se ne može svesti na nasljednost timarâ sa oca i sina. Timari su se nasljeđivali od pamtivijeka i *via facti* sa oca na sina, ali je ta nasljednost mogla u svakom trenutku da bude prekinuta, jer nikada nije ozakonjena, a i sami spahije su očekivali rotacije i prelazak na unosnije timare. O tome veoma jasnu sliku pruža jedan kanun iz 1536. godine. Vid. Irène Beldiceanu-Steinherr, "Loi sur la Transmission du Timar (1536)", *Turcica*, XI, 1979, pp. 78-102.

rješenja o pitanju pojave i nastanka čiflika~čiftluka~čifluka~čitluka (*çiftliq*) s kojima se današnji istraživač ne mora, nužno, slagati, ali ih mora poštovati kao veoma produbljene rane pokušaje historijske interpretacije i sinteze.⁵ Ahmed S. Aličić je u radu o čiflucima Husejin-kapetana Gradašćevića⁶ prvi put objavio izvorne osmanske podatke o zapanjujućem obimu čiflikâ samo jedne grane kuće Gradašćevića, ali i podatke o prelasku jednog dijela tih čiflikâ, uz svesrdnu pomoć osmanskih vlasti, u ruke tzv. *kmetoderâ*⁷ iz redova bosanskog pravoslavnog

S druge strane, u odžakluku timar postaje nasljedno porodično dobro, tretira se prema šerijatskim pravilima o zajedničkom punom privatnom vlasništvu (*mülk; müşâ'*) te se nasljeđuje u skladu sa šerijatskim diobenim pravilima (*aşabe; zevî- 'l-erhâm*). Upravo su šerijatska pravila o progresivnoj i vertikalnoj i horizontalnoj podjeli odžaklučke timarske mase bila uzrok da je većina bosanskih spahija dočekala osvit XIX vijeka kao mali posjednik koji svojim rukama ore naslijeđenu mu zemlju. O svemu tome s navodima iz primarnih izvora te najznačajnijih studija o tim pitanjima čiji su autori Nedim Filipović, Avdo Sućeska i Ahmed S. Aličić vid. Nenad Filipović, "Osmanska Bosna i Osmansko Carstvo u djelu 'Stvaranje Jugoslavije 1790-1918' Milorada Ekmečića", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XL, 1990, str. 433-57, na str. 436-37. O izrazu *ocaqlıq* u osmanskim izvorima vid. Nejat Göyünç, "Yurtluk-Ocaklık Deyimleri Hakkında", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi), 1991, pp. 269-77.

⁵ Avdo Sućeska, "O nastanku čifluka u našim zemljama", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XVI, 1965, str. 37-57.

⁶ Ahmed S. Aličić, "Čifluci Husein-kapetana Gradašćevića", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XIV-XV, 1964-65, str. 311-28.

⁷ O pojmu *kmetoder* vid. Veselin Masleša, *Mlada Bosna*, (Beograd: Kultura), 1945, passim; Nenad Filipović, "Osmanska Bosna i Osmansko Carstvo u djelu 'Stvaranje Jugoslavije 1790-1918' Milorada Ekmečića", str. 443. Neki od glavnih kupaca čiflikâ Husein-kapetana Gradašćevića koje su osmanske vlasti stavile na licitaciju bili su sarajevski Cincar Petrakija, brčanski trgovci, također Cincari, Kojdići te gradačački pravoslavni trgovac Jovo Babić, pradjed uglednog publiciste Vladimira Dedijera, o čemu nam je i sâm Vladimir Dedijer saopštio porodičnu tradiciju, još 1981. godine. Ta se verzija potpuno poklapa sa podacima koje je iz dokumenata, memoarske građe i tadašnjih novina objavio Aličić. Prema Dedijeru, Jovo Babić se enormno obogatio izvozom Savom preko Brčkog bosanske suhe šljive i oraha širom Evrope te građevnog i ogrevnog bosanskog drveta za Beograd i Srbiju, pa je dio tog bogatstva uložio u kupovinu čiflikâ po Posavini i Semberiji. I te podatke potvrđuju kako osmanski, tako i srbijanski državni te evropski konzulski dokumenti, kao i memoari tuzlanskog pravoslavnog trgovca Živka Crnogorčevića. Vid. Živko Crnogorčević, *Memoari*, ed. Milenko S. Filipović, Građa, XIV, (Sarajevo: ANUBiH), 1966, str. 72, gdje se kaže da su dobar dio Husein-kapetanova čiflika 1863. godine od državnog fiskusa otkupili Hadži-Alač iz Sarajeva (Derviš-aga Halačević, *self-made man* i jedan od nekolicine najbogatijih bosanskih poduzetnika oko 1878. godine), Petraki-efendija Petrović iz Sarajeva, Jovo Babić iz Gradačca, Niko i Tošo Kojdići iz Brčkog, Mijo Cvijetić, Jovo Josipović iz Brčkog, hadži-Ahmed-beg Čerimbegović i Rašid-efendija, dragoman bosanskog vezira. Up. Ahmed S. Aličić, "Čifluci Husein-kapetana Gradašćevića", str. 319.

trgovačkog patricijata koji su, nakon 1839. godine, višak svog kapitala investirali i u kupovinu čiflikâ. Time je kompleksnost problema nastanka, karaktera i razvitka čiflikâ osvijetljena iz ugla primarne osmanske građe neporecive vrijednosti.⁸ Na isti način, služeći se prvorazrednom osmanskim građom, Radmila Tričković je u svojim veoma značajnim studijama osvijetlila sličnosti i razlike u čifličanju i odžakluk-timarima između Bosanskog Ejaleta i Beogradskog Pašaluka.⁹ Mora se istaći da je dio nacionalističke ideologizovane i politizovane, bilo srpske, bilo hrvatske, historiografije sistematski ignorisao odnosno izvitoperivao značajne rezultate bosanske osmanistike te osmanistike drugih zemalja bivše Jugoslavije u vezi sa pitanjima čiflikâ, begovata te agrarnih odnosa u Bosni i na Balkanu u osmanskome i post-osmanskome razdoblju.¹⁰

S druge strane, početku i ranom razvoju bosanskog begovata jedan veliki monografski članak posvetila je Behija Zlatar,¹¹ a kako je riječ i o bibliografskoj rijetkosti i o značajnom naučno-istraživačkom rezultatu

⁸ Nažalost, građa koju je Aličić analizirao je, kao dio Vilajetskog arhiva, uništena u paljevini Orijentalnog instituta maja 1992. godine. Tu su paljevinu namjenski počinili tzv. JNA i paravojne formacije srpskih secesionista pod vođstvom dra Radovana Karadžića.

⁹ Radmila Tričković, "Čitlučenje u Beogradskom pašaluku u XVIII veku", *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu*, XI/1, 1970, Spomenica Vase Čubrilovića, str. 535-48.

¹⁰ O tome vid. Nenad Filipović, "Osmanska Bosna i Osmansko Carstvo u djelu 'Stvaranje Jugoslavije 1790-1918' Milorada Ekmečića", str. 438-46. Najznačajnije radove o problemu porijekla i prirode čiflikâ na osmanskome Balkanu napisali su Vladislav Skarić, Nedim Filipović, Avdo Sućeska, Radmila Tričković i Ahmed S. Aličić.

¹¹ Behija Zlatar, "O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI vijeku", *Prilozi Instituta za istoriju*, XIV-XV, 1978, str. 81-139. Izuzetno pouzdani rezultati Behije Zlatar o islamizaciji srednjovjekovne bosanske vlastele dovedeni su u pitanje, na primjeru porijekla porodice Borovinić, na spekulativno-ideologizovan način u jednoj prečesto citiranoj publicističkoj, a ne naučno-istraživačkoj ili sintetskoj, knjizi. Vid. Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine, Predemancipacijski period 1463-1804*, prev. Ladislav Z. Fišić, (Sarajevo: Svjetlost), 1992, str. 28-33, posebno na str. 31. Međutim, prvorazredna dubrovačka građa potvrđuje tačnost tvrdnji Behije Zlatar, a netačnost tvrdnji Srećka M. Džaje. Cf. Srđan Rudić, "O kući Hrvoja Vukčića Hrvatinića u Dubrovniku", *Istorijski časopis*, LVI, 2008, str. 353-69, poseb. na str. 366, fusn. 54-56; Nenad Filipović, "Draç'ın Fethi (1501): Oruç Bin-i Âdil Vakayinâmesi ve İsbâbey-oğlu Mehmet Çelebi", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, LXI, 2012, str. 369-418, poseb. na str. 399, fusn. 115. O Džajinom balkanizovanom orijentalizmu vid. Ahmed Zildžić, "Fenomen zvani Srećko M. Džaja. Tragom jedne prekinute polemike", *Znakovi vremena*, XXXII, 2006, str. 13-24.

bilo bi dobro da se isti preštampa kao manja monografija-knjiga. Još ranije, Alija Bejtić je u isto tako nezaobilaznom monografskom članku o Mehmed-paši Kukavici i njegovim potomcima,¹² urađenom na temelju raznovrsnih izvora, a prvenstveno oslanjajući se na u XIX vijeku na osmanskom jeziku sastavljenu genealogiju danas u debeloj krvi izumrle travničke porodice Ibrahimpašić-Kukavičić,¹³ pokazao kako se Kreševljakovićeve metodologija može produbiti i kako se na osnovu širokog spektra raznolikih izvora mogu ostvariti izuzetna dostignuća. Potpisnik ovih redova je, još prije više od dvadeset godina, napravio jednu analizu nekih posebnosti bračnih ustanova u bosanskom begovatu,¹⁴ metodološki slijedeći francusku školu historijske antropologije, a posebno medievistu Dubyja¹⁵ koji je stvorio vrlo sofisticirane i inspirativne

¹² Alija Bejtić, "Bosanski namjesnik Mehmed-paša Kukavica i njegove zadužbine u Bosni (1752-1756 i 1757-1760)", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, VI-VII, 1956-57, str. 77-114, poseb. na str. 78, 104-08. Bejtić je utvrdio da je genealogiju sastavio hadži-Šemsi-beg Ibrahimpašić-Kukavičić (u. 17. V 1872), a dopunio njegov sin Mustaj-beg (1851-1931). Vid. idem, *art. cit.*, str. 107-08.

¹³ Posljednji direktni potomak Mehmed-paše Kukavice te travničke porodice Ibrahimpašić-Kukavičić je gđa Halida Hasić iz Sarajeva. Genealogiju je Bejtiću na proučavanje, još prije 1957. godine, bio ustupio otac gđe Hasić, Namik-beg Ibrahimpašić-Kukavičić iz Travnika, sin odnosno unuk sastavljača genealogije. Jedno od najvažnijih dostignuća Bejtićevog rada jeste da se podaci iz genealogije uveliko poklapaju sa podacima iz arhivskih izvora drugačijeg porijekla. Time je još jednom potvrđena visoka pouzdanost genealoških predaja u bosanskom begovatu. Ovdje se naravno misli na tradicionalni premoderni prosopografski dio tih genealoških tradicija, dok je samo pitanje porijekla porodica nerijetko opterećeno veoma kasnim i modernizovanim izmaštavanjem tradicijâ. Postoje dva glavna kraka tih relativno novepečenih tradicija. Prema prvom "naši su ovdje od Kulina-bana i dobrih dana", a prema drugome "naši su pravi Anadolci i došli su ovdje sa *sultan-fatihom*". O izmaštavanju tradicijâ vid. Hugh R. Trevor-Roper, "The Invention of Tradition: The Highland Tradition of Scotland", *The Invention of Tradition*, edid. Eric Hobsbawm and Terence O. Ranger, Past and Present Publications, (Cambridge: Cambridge University Press) 1984, pp. 15-41, i, Eric Hobsbawm, "Introduction: Inventing Tradition", *op. cit.*, pp. 1-14. U današnjoj bosanskoj publicistici i žurnalizmu te govoru i napisima tzv. političkih eksperata te politologâ i sociologâ, posebno onih "liberalne" i "građanske" orijentacije, ideje Trevor-Ropera i Hobsbawma se prežvakavaju, a da ih se ne shvata.

¹⁴ Nenad Filipović, "Quelques Particularités de l'Institution Matrimoniale dans le Begovat de Bosnie", *La Culture Urbaine des Balkans (XVe-XIXe Siècles)*, edid. Verena Han et Marina Adamović, (Belgrade: Institut des Études Balkaniques de SANU), 1991, pp. 183-90. Postoji i bosanska verzija objavljena iste godine u časopisu *Islamska Misao* koji je tada uređivao, na najvišem stručnom nivou, Enes Karić.

¹⁵ Georges Duby, *Le Chevalier, la Femme et la Prêtre: le Mariage dans le France Féodale*, (Paris: Hachette Littérature Générale), 1981.

puteve istraživanja bračnih ustanova u premodernim društvima. U toj analizi posebnu pažnju smo dali uticaju koji su kategorije iz šerijatskog bračnog prava kao brak sa prvom rodicom sa očeve strane (*bint-i 'amm*) te ustanova podobnosti budućih supružnika na osnovu društvene izjednačenosti te jednakog porodičnog ugleda (*küfv; kefā'et*)¹⁶ imale na bračne odnose u bosanskom begovatu.

Značajan preokret u istraživanju bosanskog begovata predstavlja monografija Husnije Kamberovića o begovskom posjedu u post-osmanskoj Bosni.¹⁷ Radi se o djelu koje je relevantno ne samo za period 1878-1945. nego i za ranije razdoblje. Među mnogim vrijednim stranama Kamberovićeve monografije istakli bismo posebno njegovo, u primarnim izvorima utemeljeno, pobijanje tvrdnje da je bosanski begovat bio isključivo parazitski sloj, i to ekonomski nepismen te poslovno nesposoban.¹⁸ Tvrdnju je na temelju veoma oskudne građe sekundarnog te tercijarnog karaktera stvorio Ferdinand-Ferdo Hauptmann,¹⁹ a Hauptmannova hipoteza odnosno *Ideenmacherei* do danas figurira kao dokazana i neporeciva historijska istina u publikacijama Milorada Ekmečića, Dževada Juzbašića, Srećka M. Džaje, Tomislava Kraljačića, Nusreta Šehića, Iljasa Hadžibegovića, Dušana Berića, Đorđa Mikića, Edina Radušića i drugih historičara tzv. austrougarskog perioda.²⁰

¹⁶ O ovim kategorijama šerijatskog bračnog prava vid. Amalia Zomeño, "Kafā'a in the Mālikī School. A *Fatwā* from Fifteenth Century Fez", *Islamic Law: Theory and Practice*, edid. Robert Gleave and Eugenia Kermeli, (London and New York: I. B. Tauris), 1997, pp. 87-106.

¹⁷ Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., (Sarajevo: BKZ Preporod), 2005.

¹⁸ Idem, *op. cit.*, str. 462-67, gdje je data realna slika ekonomskih mogućnosti i sposobnosti Bakir-bega Tuzlića (u. 1910), jednog od najvećih veleposjednika u Bosni oko 1900. godine. Također je iznimno značajan i jedan veliki monografski članak Kamberovićev u kome je ocrtan prelaz, započet još u osmansko doba, jedne begovske veleposjedničke porodice u trgovački stalež: Husnija Kamberović, "Crtice iz društvenog, ekonomskog i porodičnog života porodice Alibegović koncem 19. stoljeća", *Historijska traganja*, IV, 2009, str. 35-114, poseb. na str. 63-84. Rustan-beg Alibegović je, naprimjer, pisao 4. jula 1889. godine iz Dervente u Beč Peri Hadžiristiću: "...dragi Hadži Ristiću kad vi meni nevjerujete za potpisani 6 džakova šećera u kojemu morate namjeriti naša je kuća sa vašom kućom imala prijateljstvo 38 godina do danas, a od danas prestaje sa vama nemogu više raditi kad vi meni nevjerujete više nevjerujem ni ja vama više...". Husnija Kamberović, "Crtice iz društvenog, ekonomskog i porodičnog života porodice Alibegović koncem 19. stoljeća", str. 69. O Hadžiristićima vid. Vladislav Skarić, "Testament Koste Hadžiristića", *Izabrana djela*, II, ed. Milorad Ekmečić, str. 241-45.

¹⁹ Ferdo Hauptmann, "Bosanskohercegovački aga u procijepu između privredne aktivnosti i rentijerstva na početku XX stoljeća", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XVII, 1966-67, str. 23-40.

²⁰ Analiza te škole mišljenja koja uporno prenebregava rezultate bosanske i svjetske osmanistike zaslužuje poseban i detaljan osvrt.

Osnovne prepreke boljem poznavanju bosanskog begovata u osmanском razdoblju predstavljaju nestanak brojnih porodičnih arhiva te slaba istraženost onih arhiva koji su barem fragmentarno sačuvani. Istini za volju dokumenti iz posjeda begovskih porodica postali su predmet naučnog interesovanja još krajem XIX vijeka,²¹ ali to interesovanje nikada nije postalo konstantnim niti je ikada *lege artis* izdat i jedan porodični arhiv iz osmanskog razdoblja bosanske historije, i to ne samo begovski. Isto tako, ne može se reći da je i jedan arhiv begovske porodice sačuvan u potpunosti, pa čak i kad je riječ o najkompletnijim poput arhiva porodice Šerifija-Fadilpašić u Historijskom arhivu Sarajeva, odnosno arhiva porodice Resulbegović koji se čuvao u Orijentalnom institutu u Sarajevu do maja 1992. godine.²² Odkora se u bosanskoj osmanistici i orijentalistici ponovo počelo raditi na detaljnijoj obradi

²¹ Safvet-beg R. Bašagić, "Najstariji ferman begova Čengića", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, IX, 1897, str. 433-47; Ibrahim-beg Defterdarović, "Alte Briefschaften der Familie Resulbegović", *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, VI, 1899, str. 487-517. Dokument koji je objavio Bašagić kasnije je objavljen još dvaputa, u popravljenim izdanjima: Vladimir Minorsky, "A *Soyūrghāl* of Qāsim b. Jahāngīr Aq-qoyunlu (938/1498)", *Bulletin of the School of Oriental Studies, University of London*, IX/4, 1939, pp. 927-60; Husain Mudarrisī Ṭabātabā'ī, *Farmānhā-yi Turkmānān-i Qarāquyūnlū va Āqquyūnlū*, (Qum: Hikmat), 1392/1974, passim. Mudarrisī Ṭabātabā'ī daje najtačnije čitanje ovog teškog dokumenta. Minorsky se, pak, o kvalitetu Bašagićevog izdanja izjasnio na sljedeći način: "...On the whole the work of the late Bosnian scholar quite satisfactorily used its immediate purpose, if we take into consideration the difficulties the author must have had, working as he was in a provincial town, where a knowledge of Persian was certainly no common attainment. He was successful in deciphering the complicated *dīvānī* script and explaining its general meaning. However, he did not try to give a transcript of the original, and in difficult places his interpretation is only a paraphrase, with some obvious misunderstandings...", Vladimir Minorsky, *art. cit.*, pp. 927-28.

²² Oba arhiva smo višekratno pregledali u periodu 1984-1992. godine. Arhiv porodice Fadilpašić u Historijskom arhivu Sarajeva zapravo je arhiv Fadil-pašinog najmlađeg sina Mahmud Asaf-bega Fadilpašića (u. 1912), člana Egzekutivnog Odbora Muslimanske narodne organizacije (MNO), dok je mali broj dokumenata koji su nekada pripadali Mahmud-begovom starijem bratu Mustafa Hajrudin-begu Fadilpašiću (u. 1892), prvom gradonačelniku austrougarskog Sarajeva, danas pohranjen u Gazi Husrev-begovoj biblioteci gdje je došao, sva je prilika, preko ostavine Muhamed Enveri-efendije Kadića. Arhiv porodice Resulbegović koji je spaljen u Orijentalnom institutu sadržavao je oko 1000 dokumenata, ali to je bio arhiv, i to nekompletan, samo jednog ogranka te porodice. Sadržavao je listine nastale u periodu XVII-XIX vijek. Prava je šteta što svojevremeno u Orijentalnom institutu, tačnije u periodu 1970-75. godine, nije pokazano razumijevanje prema namjeri osmaniste i orijentaliste Ešrefa Kovačevića koji je želio da taj arhiv obradi u okviru doktorske disertacije.

porodičnih arhiva te drugih dokumenata vezanih za porodične historije.²³ Ne treba zaboraviti da je porodična historija tema koja ne može biti istraživana samo na osnovu arhivske građe centralne državne administracije. Zato su svaki pronalazak novih, barem fragmentarno sačuvanih, porodičnih arhiva²⁴ i njihova promptna naučna obrada doprinosi boljem poznavanju bosanske te balkanske historije. Imali smo sreću da, tokom našeg istraživačkog rada u Turskoj, sasvim slučajno i zahvaljujući jednoj privatnoj preporuci, budemo u mogućnosti da pregledamo ostatke jednog bosanskog begovskog porodičnog arhiva. Među pregledanim dokumentima svojim značajem nam su se nametnuo hudždžet (*hüccet*) o ostavini iza adakalskog, skadarskog, skopskog i bosanskog valije Osman Mazhar-paše Sulejmanpašića-Skopljaka (u. 1277/1860-61)²⁵ pa ga u ovom radu objavljujemo u osmanskoj transliteraciji i prevodu. No, prije nego pređemo na same hudždžete, potrebno je reći nekoliko riječi o ostacima ostataka (*reliquiae reliquiarum*) jednog bosanskog begovskog porodičnog arhiva među kojima smo dokumente i pronašli.

RELIQUIAE RELIQUIARUM – OSTACI OSTATAKA JEDNOG BEGOVSKOG ARHIVA

Posredstvom gosp. Faruka Čengiça (Čengiç) iz Istanbula, uglednog turskog poslovnog čovjeka i diplomate bošnjačkog porijekla,²⁶ bili smo u mogućnosti da pregledamo osmanske i post-osmanske dokumente u

²³ Lejla Gazić, “Vakufnama Ali-bega, sina Abdi-begovog, Ernebzade (Zečevića) iz Visokog 19. Džumaza II 1273/ 14. 2. 1857.”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, LXI, 2012, str. 437-42; Alma Omanović-Veladžić, “Zaostavština umrlih u *Hronici* Muhameda Enverija Kadića (1800-1815)”, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, LXI, 2012, str. 443-60. I raniji radovi Alme Omanović-Veladžić objavljeni u POF-u su relevantni za tematiku.

²⁴ Nedavno je Džehva rođena i udata Đumišić iz Banje Luke, skupa sa ostalom braćom i sestrama iz Banje Luke, uvakufila za Gazi Husrev-begovu biblioteku veliki porodični arhiv banjolučkih Đumišića koji ima neprocjenjivu vrijednost za historiju Banje Luke i okoline od kraja XVII do početka XX vijeka. Ovaj izuzetan gest, lišen svake vrste srebroljupstva, treba pozdraviti kao častan izuzetak u vremenima kada se bosanska baština, ponovo, rasprodaje na sve četiri strane svijeta.

²⁵ O toj ličnosti vid. Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., str. 448-49.

²⁶ Gospodin Faruk Čengiç je potomak sarajevskog ogranka kuće Čengiça koji se po-trgovčio, i to sa uspjehom, još u kasnoosmanskom periodu. Dijelovi te porodice iselili su se u Tursku nakon 1878, dok su drugi ostali u Sarajevu, ali su svi bili uključeni u uvozno-izvoznu trgovinu između Bosne i Istanbula. Podatke dugujemo gđi Melihi Rustanbegović, udovi poznatog sarajevskog ljekara prof. dr Fahrudina Rustanbegovića, koja je bila potomak onog dijela porodice koji je ostao u Sarajevu.

posjedu gđice Leyle İlova (Čengić) iz Burse, posljednjeg potomka po debeloj krvi Smail-age Čengića. Leyla İlova je ćerka Rustan Riza-bega Čengića (Rüstem Riza İlova) iz Burse, posljednjeg muškog potomka po debeloj krvi Smail-age Čengića. Riza-beg je bio veleposjednik u Turskoj, a bavio se i politikom u okviru CHP-stranke, u vrijeme kada je tom strankom rukovodio İsmet İnönü. Za Aliju Nametka je sakupljao folklor bosanskih iseljenika u okolini Burse, ali izgleda da ništa od tih zapisa ili nikako nije objavljeno ili nije objavljeno pod sakupljačevim imenom. Okušao se i kao pripovjedač na bosanskom jeziku, ali bez nekog umjetničkog dometa odnosno uspjeha među čitaocima. Umro je 1967. godine.²⁷ Njegov djed Hajdar-beg Čengić naslijedio je najveći dio velikog imetka svoje bezdjetne polusestre Emine Kamile-hanume (Ćamila, Ćamka) Sulejmanpašić, udove Osman Mazhar-paše Sulejmanpašića Skopljaka, pa se tako i hudždžet koje objavljujemo našao u posjedu Hajdar-begovih potomaka. Arhiv smo pregledali u razdoblju 1.-3. XII 2012, te smo i inventarisali dio pregledane građe. Taj arhiv zaslužuje da bude pohranjen u neku javnu ustanovu te da se naučno prouči i objavi. Izdvojili smo stotinu i trinaest dokumenata koji su nam se učinili najinteresantniji, izradili njihova kratka regesta, i grafitnom olovkom napisali inventarne brojeve na poleđini svakog dokumenta. Ti dokumenti su nastali u razdoblju oko 1750-1918. godine. Većinom je riječ o tapijama i hudždžetima te raznim potvrdama, a veliki dio su izdali kadije i naibi Pljevalja, Foče, Nevesinja i Cernice, ili je riječ o potpuno privatnim dokumentima sastavljenim u tom dijelu Bosne. Ne možemo ih nikako sve pobrojati na ovom mjestu, ali o kakvoj se građi radi sliku mogu dati ovi ispisi: defter ovnova porodice Čengić datih pod zakup zvani *kesim*²⁸ u Bileći;²⁹ potvrda Smail-age Čengića o prikupljenim prihodima sa imanja u Cernici u Gackom iz 1245/3. VII 1829-21. VI 1830;³⁰ kupoprodajni ugovor između izvjesnog Halil-bega Čengića kao prodavca te Smail-age Čengića i njegovog brata Ali-alajbega

²⁷ Na podacima zahvaljujemo gđici Leyli İlova.

²⁸ O obliku zakupa stoke zvanom *kesim-ćesim* koji je bio posebno raširen u osmanskoj i post-osmanskoj Hercegovini, ali i u Crnoj Gori i Srbiji te drugdje na Balkanu vid. Dr Mehmed Begović, "Sličnosti između Medžele i Opšteg imovinskog zakona za Crnu Goru", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, V, 1954-55, str. 33-42, na str. 36, 41-42. Izraz *kesim-ćesim* se, naravno, nije odnosio samo na zakup stoke jer je stanovništvo Hercegovine, Crne Gore, Brda, Boke Kotorske, Skenderije odnosno Skadarskog sandžaka, tim imenom nazivalo i davanje obradive zemlje pod zakup u zamjenu za određenu količinu prinosâ. Vid. dr Valtazar Bogišić, *Zbornik sadanjih pravnih običaja Južnih Slovena*, (Zagreb: JAZU), 1874, str. 476.

²⁹ Bursa, Porodični arhiv Čengić (İlova), № 35.

³⁰ Bursa, Porodični arhiv Čengić (İlova), № 63.

kao kupaca koji su od navedenog Halil-bega preuzeli dijelove mukate Čajniče,³¹ hudždžet koji je 1240/26. VIII 1824-15. VIII 1825. izdao naib-pomoćni kadija Cernice Hadži Selim. Knezovi i hrišćanska raja kadiluka Cernica došli su na sud u mjesecu muharremu 1240/26. VIII 1824-15. VIII 1825. radi taksita koji je raspisan na čiftlike koje oni drže. Smail-aga Čengić je pokrio ta državna potraživanja od knezova i raje pa mu se hudždžet izdaje kao pismeni dokaz o tome.³² Radi se, dakle, o dokumentima koji se odnose na krajeve o kojima je sačuvano jako malo izvorne osmanske građe. To su dijelovi Stare Hercegovine koji su u razdoblju 1875- 1995. godine bili poprište svakojakih ponovljenih stradanja bošnjačkog življa i uništavanja njegove kulturne baštine. Zato je to građa od neprocjenjive vrijednosti sa stanovišta historije osmanske Bosne te poznavanja islamske kulture i pismenosti u Bosni.

Drugi važni dio zbirke su lični arhivi Hajdar-bega Čengića i njegovog sina Smail Jumni-bega (İsmā‘īl Yümnī Beg).³³ Za Smail-bega se zna da je umro decembra 1913. godine relativno mlad, prvenstveno zbog alkoholizma,³⁴ i da je bio oženjen Hajrijom iz mostarske kuće Lakišića, inače sestričinom poznatog mostarskog muftije, prvaka autonomnog pokreta i pisca na orijentalnim jezicima te vrhunskog znalca arapskog jezika Ali Fehmi-efendije Džabića.³⁵ U tom se dijelu ističu dokumenti³⁶ o ogromnom mjeničnom dugu od 100 000 groša porodice Čengić nasljednicima Fadil-paše Šerifije nastalom još prije 1878. godine a koji je, konačno, regulisan sudskom akcijom koju je, u ime

³¹ Bursa, Porodični arhiv Čengić (İlova), № 73.

³² Bursa, Porodični arhiv Čengić (İlova), № 114.

³³ Njegovo ime nije bilo Smail Junus-beg kako se ponekad čita u sekundarnoj literaturi, nego Smail Jumni-beg kako potvrđuju brojni dokumenti pregledanog porodičnog arhiva, kao i neki predmeti iz porodične zbirke na kojima je njegovo ime ili ugravirano ili izvezeno upravo na takav način. Cf. Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., str. 289 i fusn. 147, str. 292. I Smail i Junus su poslanička imena pa bi bilo veoma neobično kada bi u dvostrukoj imenskoj formuli (bos. *zvano i nadjenuto ime*; osm. *göbek ismi*) bila korištena dva poslanička imena, jedno do drugog. U pomenutoj imenskoj formuli obično su uparivani jedno poslaničko ili slično ime i jedan pridjev (*şifat*) kao npr. Mustafa Nurudin, Muhamed Emin, Osman Asaf, Hasan-i Senaja itd. O tome vid. Nenad Filipović, "Bošnjaci u bici kod Sente 1697. godine – viđenje pjesnika Fidai-bega", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XL, 1990, str. 309-33, na str. 319-20 i fusn. 47, 48, 50.

³⁴ Na podatku zahvaljujemo gđici Leyli İlova.

³⁵ O toj značajnoj i osebujnoj ličnosti vid. Lejla Gazić, "Ali-Fehmija Džabić kao kritičar klasične arapske poezije", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXXV, 1985, str. 29-50.

³⁶ Bursa, Porodični arhiv İlova (Čengić), № 29, № 37, № 67.

Fadil-pašinih nasljednika, poveo sarajevski advokat Jusuf-beg Filipović.³⁷ Treba pomenuti i ugovor o izgradnji turbeta Smail-agi Čengiću u Lipniku kod Gacka, sklopljen 7. IX 1903. Naručilac je Hajdar-beg Čengić iz “Bruse u Turskoj”, a izvršilac kamenar Tomo Manojlović “iz Novog³⁸ u Dalmaciji”. Dokument je sastavio poznati sarajevski advokat i političar dr Nikola Mandić.³⁹ Nadalje, postoje i dvije važne predstavke poznatog bosanskog valije Šerif Topal Osman-paše (namjesnikovao 1860-69)⁴⁰ Visokoj Porti u kojoj valija traži da se Hajdar-beg Čengić obešteti za velike troškove koje je podnio u opremanju i izdržavanju “rezervne vojske” (*redif askeri*) u Bosanskom Vilajetu.⁴¹

Treći najmanji, ali isto tako vrijedan dio arhiva, predstavljaju dokumenti koji su ostali iza Osman Mazhar-paše Sulejmanpašića-Skopljaka i njegove žene Kamile Emine-hanume (Ćamile, Ćamke). Iz vremena kada je Osman Mazhar-paša bio muhafiz strateški važnog ostrva Ada-Kale, odnosno iz sredine tridesetih godina XIX vijeka, postoji nekoliko fermana koji govore o gradnjama i obnovama na tom ostrvu.⁴² Nadalje

³⁷ O ovoj ličnosti i njenoj sudsko-poslovnoj aktivnosti u Sarajevu i Bosni tokom osamdesetih i devedesetih godina XIX vijeka vid. Husnija Kamberović, “Crtice iz društvenog, ekonomskog i porodičnog života porodice Alibegović Koncem 19. stoljeća”, str. 41-49. et passim. Iz dokumenata u arhivu derventske porodice Alibegović koji su, dalekovidnošću Hamida Dizdara kao nekadašnjeg direktora Arhiva grada Sarajeva, dospjeli u današnji Historijski Arhiv Sarajeva, jasno je da je Jusuf-beg Filipović bio poslovno i društveno-politički okretna osoba koja je stvorila izvanredno dobre kontakte sa novouspostavljenim austrougarskim vlastima. Bio je to, dakle, uzor onoga što se u Bosni nazivalo “fiškal”.

³⁸ Karakteristična je upotreba starog naziva Herceg-Novog koji je ranije zvan Novi ili Novi na moru. Isto tako, za dokument Novi se nalazi u Dalmaciji.

³⁹ O Mandiću vid. Luka Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata*, (Zagreb: Globus), 1985, passim. Inače, naslov ove knjige u kome se koristi pleonastična sintagma *katolici Hrvati* otkriva nelagodnost bosanskih hrvatskih intelektualaca u SFRJ sa tzv. muslimanskim nacionalnim identitetom. Upotreba sintagme *katolici Hrvati* podrazumijeva da postoje i neki drugi Hrvati, najprije će biti *muslimani Hrvati*. Kako tada sa muslimanskim, bosanski hrvatski intelektualci imaju danas probleme sa bošnjačkim nacionalnim identitetom.

⁴⁰ O ovom veoma značajnom bosanskom namjesniku vid. Josef Koetschet, *Osman Pascha, der letzte grosse Wesier Bosniens und seine Nachfolger. Hinterlassene Aufzeichnungen von Med. Dr. Josef Koetschet*, ed. Jur. Dr. Georg Grassl, Zur Kunde der Balkanhalbinsel. Reisen und Beobachtungen, Heft 9, hgg. von Dr. Carl Patsch, (Sarajevo: Daniel A. Kajon), 1909, pp. 1-36; Ahmed S. Aličić, *Uređenje bosanskog ejaleta od 1789. do 1878. godine*, Posebna izdanja IX, (Sarajevo: Orijentalni institut), 1983, passim.

⁴¹ Bursa, Porodična arhiva Ilova (Čengić), № 68, № 70.

⁴² Ti, za cjelokupnu osmansku historiju, veoma važni dokumenti biće predmet posebnog rada.

od veće važnosti je i jedan defter timarâ u Kliškom Sandžaku koji su ili oduzeti tamošnjim spahijama ili su ih se te spahije svojevolumno odrekli. Sastavljen je 11 receba 1253/ 11. X 1837.⁴³ Zatim postoji i defter zajedničkih prihoda Sulejman-pašinih sinova sa njihovih sela u Uskoplju.⁴⁴ Hudždžet sarajevskog kadije Mehmed Ataullah-efendije iz 1277/20. VII 1860 – 9. VII 1861. o prenosu kule i nekretnina u sandžaku Hlivno sa Osman Mazhar-paše Skopljaka na njegovu ženu Emine Kamila-hanumu⁴⁵ također je vrijedan dokument. Ono što se reklo za stanje osmanske grada lokalnog karaktera sa područja Stare Hercegovine, vrijedi i za Kliški sandžak te Uskopsku dolinu kao dio tog sandžaka. Tu su razaranja bila dugotrajna, ponavljana i raznolika. Pored ustaničkog žara inspirisanog više vjerskom i nacionalnom nego klasnom mržnjom, tu su arhivi stradali i u međusobnim sukobima bosanskih prvaka, kao što je poznati slučaj paljevine Sulejmanpašića kulâ, odžakâ i čardakâ u Gornjem Odžaku na Vrbasu kod Bugojna koji su, 1831. godine, izveli pristaše Gradašćevićevog pokreta.⁴⁶ Time ostaci ostataka arhiva porodice Sulejmanpašić postaju još vredniji. Treba napomenuti da se u kolekciji nalazi i muhur izrađen u karneolu koji je bio lični muhur (*mühr-i zâtî*)⁴⁷ Emine Kamile-hanumin kojim je ona, očito, potpisivala dokumente. Radi se o veoma rijetkom predmetu koji svjedoči o obrazovnom doseg i društvenom položaju žena iz osmanske elite u Bosni. Dosada su bila poznata samo dva ženska pečatna prstena, jedan iz XVIII, a drugi iz XIX vijeka, a čuvaju se u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine u Sarajevu,⁴⁸ ali pravi pečatnjaci, tzv. tipari, koji bi pripadali ženama iz osmanske Bosne dosada nisu bili poznati, a i na teritoriji cjelokupnog Carstva oni su rijetkost. Zato bi bilo nužno da se i taj predmet otkupi namjenskim sredstvima za neki od sarajevskih muzeja kao jedan od pokretnih spomenika nulte kategorije.

Međutim, neke stvari otvaraju nova pitanja kada se porazmisli o sadržaju ovog porodičnog arhiva. Začuđuje gotovo potpuno odsustvo sultanskih

⁴³ Bursa, Porodična arhiva ĩlova (Āengić), № 1.

⁴⁴ Bursa, Porodična arhiva ĩlova (Āengić), № 59.

⁴⁵ Bursa, Porodična arhiva ĩlova (Āengić), № 81.

⁴⁶ Hamdija Kreševljaković, "Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini", *Naše starine*, II, 1954, str. 71-86, na str. 71, 73, 77-78. Kreševljaković navodi da su Sulejmanpašići imali i kulu u malom kraškom Vukovskom Polju, 17 km jugoistočno od Kupresa. Vid. idem, *art. cit.*, str. 85-86.

⁴⁷ O toj vrsti muhura vid. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, (İstanbul: Millî Eđitim Basımevi), 1946, s. 607, s. v. MÜHR-İ ZÂTİ.

⁴⁸ Ljiljana Beljkašić, "Prstenje iz Zbirke etnografskog odeljenja Zemaljskog muzeja", *Glasnik Zemaljskog muzeja, Etnologija*, n.s., XII, 1957, str. 87-95. Za prsten datiran 1842. godine autor je utvrdila da potiče iz poznate, danas već izumrle, sarajevske porodice Uzunija.

fermana i berata te potpuno odsustvo valijskih bujuruldija.⁴⁹ Izgleda da su takvi dokumenti iz ovog arhiva već odavno postali predmet ustupljivanja onima koji su zainteresovani za njih kao za primjerke kaligrafije te iluminacije, a ne kao historijske izvore. Donedavno se u ovom porodičnom arhivu nalazio berat Mahmuda II Smail-agi Čengiću kojim ga postavlja za carskog kapidžibašu (*der-gāh-i 'ālī qapucibaşilarından*) za zasluge u odbrani Anadolije u vrijeme prelaska misirske pobunjeničke vojske pod Ibrahim-pašom, sinom Mehmed Ali-paše od Misira, preko Taurusa 1831. godine i njenog upada u Anadoliju.⁵⁰ Berat je ukrašen raskošno iluminiranom tugrom.⁵¹ Ustupljen je jednom istanbulskom kolekcionararu koji je zainteresovan isključivo za njegovu iluminiranu tugru. A kako takvi predmeti kada jednom uđu u nečiju kolekciju često mijenjaju vlasnike, a bivaju i unakažavani jer nerijetko kolekcionari tugru odrežu od tekstualnog dijela dokumenta koji njih ne interesuje kao takav, može se reći da je Smail-agin berat praktično izgubljen za nauku. Ista je sudbina i nekada najstarijeg perzijskog dokumenta u Bosni i jednog od rijetkih dokumenata dinastije Aqqoyunlu što se nalazio u privatnim rukama uopšte. Riječ je o dobro poznatom *soyūrgālu* iz 1498. godine koji je još Bašagić objavio. Postoji više hipoteza kako je taj dokument dospio u ruke Hajdar-bega Čengića, ali postoje neborivi dokumentarni izvori da ga je Bašagić našao 1896. godine u Nuri-bega Čengića na Ustikolini.⁵² Osoba u čijim rukama se taj dokument neprocjenjive vrijednosti donedavno nalazio, gđica Leyla İlova, ponudila

⁴⁹ O ovim vrstama dokumenta u osmanskoj diplomaciji, a na temelju građe iz naših zemalja vid. Fehim Bajraktarević, "Jedna bujuruldija o Prvom srpskom ustanku", *Glasnik Skopskog naučnog društva*, XI, 1932, str. 145-57; Nedim Filipović, "Tri bujuruldije Numan-paše Čuprilića", *Kalendar Gajret za godinu 1941*, (Sarajevo: Gajret), 1940, str. 203-26; Muhamed A. Mujić, "Jedna bujuruldija Husejin-bega Gradašćevića", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, II, 1951, str. 195-99; Medžida Selmanović, "Ferman-diplomatički osvrt", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXVI, 1976, str. 115-29; eadem, "Berat kao diplomatska vrsta u turskoj arhivistici", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XXXV, 1985, str. 169-209.

⁵⁰ O tome vid. Enver Ziya Karal, "Mahmud II.", *İslâm Ansiklopedisi*, poseb. na str. 167-68. Naravno, i dobro poznata uloga Smail-age Čengića u suzbijanju Gradašćevićevog autonomnog pokreta bila je jedan od razloga ovog unapređenja.

⁵¹ O umjetnički izrađenim tugrama na beratima i fermanima vid. Nenad Filipović, *Tugre i penče iz sarajevskih zbirki*, katalog izložbe, (Sarajevo: Muzej grada Sarajeva), 1985. U ovom katalogu objavljene su i kolor-fotografije izvjesnog broja tugri koje su nestale s paljevinom Orijentalnog instituta, maja 1992. godine.

⁵² Tako Minorsky piše: "...The story of the Persian document which forms the subject of the present article is not devoid of romance. It was discovered in 1896 by the well-known Bosnian scholar Safvet R. Bašagić, in the possession of a local noble, Nuri-beg Čengić of Ustikolina...", Vladimir Minorsky, "A *Soyūrgāl* of Qāsim b. Jahāngīr Aq-qoyunlu (938/1498)", p. 927.

ga je nedavno na tržište preko jedne istanbulske aukcijske kuće. Pokušaji da se predmet spasi za nauku i kulturu nabavkom ili za Muzej turskih i islamskih spomenika (Türk ve İslâm Eserleri Müzesi) odnosno Muzej Sakiba Sabandžija (Sakıp Sabancı Müzesi) nisu urodili plodom prvenstveno zbog nespremnosti gđice İlova za bilo kakav dogovor. Međutim, dokument nije prodat na aukciji za traženu sumu, ali je poslije aukcije ustupljen nepoznatom turskom kolekcionaru za iznos daleko niži i od aukcijske početne cijene. I ponovo je jedan važan pisani spomenik izgubljen za nauku, kulturu, i, konačno ali ne i najnevažnije, za Bosnu. I dok su i Srbija i Hrvatska, od raspada SFRJ 1991-92. godine, do danas zajedničkom akcijama svojih diplomata te muzealaca uspjeli da neka djela od neprocjenjive vrijednosti za srpsku i hrvatsku kulturu otkupe za svoje države na svjetskim aukcijama, u Bosni se nije pokazalo ama baš ikakvo nastojanje da se “najstariji ferman begova Čengića” spasi za nauku i kulturu te da se vrati u Bosnu. Naše atašee za kulturu takve stvari ne zanimaju, a u zemlji u kojoj se najznačajniji muzej zatvara jer država, očito, ne želi da ga finansira, teško je očekivati da bi iko vodio računa da se bosansko kulturno blago rasuto po svijetu prikuplja i da se za njegov povratak u domovinu nabavljaju namjenska te izvanredna sredstva. Ipak, kako je pregledana zbirka, i u krnjem stanju u kome se nalazi, od neprocjenjive vrijednosti za bolje poznavanje bosanske historije u periodu 1463-1878. godine, bilo bi idealno ako bi kantonalna, federalna i državna administracija pokazale razumijevanje da se porodični arhiv o kome je riječ u ovom radu otkupi za Orijentalni institut u Sarajevu. To bi bio i gest prinosa obnovi u ratu 1992-95. godine od agresora smišljeno uništenih arhivskih fondova te ustanove. Vjerujemo da bi cijena koju bi sadašnji vlasnik tražio za ustupanje arhiva iznosila samo djelić onih javnih sredstava koja se svake godine odliju na održavanje raznolikih “kulturnih” manifestacija po Sarajevu a kojih se poslije niko ne sjeća! A sad pređimo na izdavanje i prevod hudždžeta rumelijskog kadiaskera o ostavini iza Osman Mazhar-paše Sulejmanpašića.

I

HUDŽDŽET RUMELIJSKOG KADIASKERA
 ‘ĀRİFEFENDĪ-ZĀDE MEĤEMMED ŞİDDĪQ EFENDĪJA
 OD 11. REBĪ’U-’L-EVVELA 1289/ 19. V 1872.

Dokument je tipičan primjerak hudždžeta (*hüccet*)⁵³ iz XIX vijeka, tačnije iz vremena poslije Tanzimata od 1839. godine kada su oblik, jezik

⁵³ O toj vrsti dokumenta vid. Vančo Boškov, “Die *hüccet*-Urkunde-diplomatische Analyse”, *Studia Turcologica Memoriae Alexii Bombaci Dicata*, edid. Aldo Gallotta and Ugo Marazzi, (Napoli: Istituto Universitario Orientale), 1982, pp. 81-87. Za neka

i pismo tih dokumenata još više standardizovani i približeni generalnoj kategoriji dokumenta zvanoj *sened*-potvrda, dokaz.⁵⁴ Sastavljen je na monopolski štampanoj hartiji sa suhim žigom i utisnutim monopolskim biljegom. Pisan je lijepim neshom (*nesxī*) sa elementima talika (*ta 'līq*) i rike (*riq 'a*), crnim mastilom, u dvadeset i osam redova. Ima invokaciju i dvije ovjere.

TRANSLITERACIJA:

UTISNUTI MONOPOLSKI BILJEG: *Varaqa-'i şahīha-'i maqtū'a qīymet 10. İdāne vü bey' u şirā hüccetlerinden mā 'adā her nev-'i hüccet-i şer'iyye yazılmaq için varaqa-'i maqtū'adır. Qīymet gurūş 10.*

PRVA OVJERA: *Mā fīhi mine-'l-vekāle.*

DRUGA OVJERA: *Nemeqahū el-faqīr ileyhi 'azze şānuhū 'Arīfependī-zāde Meḥemmed Şiddīq el-Qāḏīyu 'l-'asker Rūm-ili ğufire lehümā*

MUHUR: ... *Meḥemmed Şiddīq şefā 'at*

TEKST DOKUMENTA: 1 *Sebeb-i tahrīr-i ḥurūf oldur-ki: // 2 Vüzerā-yi 'izām-ı şaltanet-i senniyyeden olub biñ iki yüz yetmiş yedi sinesi xilālinde irtihāl-i // 3 dār-ı beqā iden 'Osmān Mazhar Pāşā ibn-i el-merḥūm Süleymān Pāşā'nın verāseti ḥalīle-'i menküḥe-'i metrükeleri Emīne Kāmīle Xānım // 4 ibnet-i İsmā'ıl Āġā ile libeveyñ er qarındaşınıñ oğlunuñ oğulları Meḥemmed Cemīl Beg ü Muştafā Beg ü Maḥmūd Tevfīq // 5 Beg benū Ḥasan Beg ü diğer libeveyñ er qarındaşınıñ oğlunuñ oğulları İbrāhīm Beg ü 'Alī Beg ü 'Abdü-'r-rezzāq // 6 Beg ü 'Abdü-'l-fettāḥ Beg benū Süleymān Beg'e münḥaşıra vu taşḫīḥ-i mes'ele-'i mīrāşları yegirmi sekiz sehinden olub siḥām-ı // 7 mezbūreden yedi sehmi zevce-'i mūmā*

novija veoma uzorna izdanja hudždžetâ u vezi sa osmanskim Balkanom i osmanskom Bosnom vid. Dušanka Bojanić-Lukač i Tatjana Katić, *Osmanska dokumenta o prodaji turskih imanja knezu Milošu Obrenoviću*, *Miscellanea*, n. s., XXVI, (Beograd: Istorijski institut), 2005, str. 113-16, № I, 117-21, № I, 122-25, № I, 130-34, № I, 135-39, № I, 140-43, № I, 144-148, № I. Zbirka koju su objavile Bojanićeva i Katićeva sadrži i važne podatke o Osman Mazhar-paši kao muhafizu od Ada Kale; Aleksandar Fotić, "Turski dokumenti o Rustem-pašinom vakufu i 'Dvostrukom zakupu' (İcāreteyn) u Beogradu", *Miscellanea*, n. s., XXXI, 2010, str. 75-108, na str. 78-82, № 1, 83-86, № 2, 96-100, № 6.

⁵⁴ O tome više u: Abdülaziz Bayındır, *İslām Muhākeme Hukuku: Osmanlı Devri Uygulanması*, (İstanbul: İslāmî İlimler Araştırma Vakfı), 1986, passim, sa brojnim primjerima iz dokumenata nastalih nakon 1839. godine; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik*, (İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı), 1993, passim, daje najdetaljniju klasifikaciju hudždžeta kao diplomatičke vrste i ističe promjene u strukturi hudždžeta koje nastaju poslije 1839. godine.

ileyhā Emīne Kāmīle Xānım'a vü üçer sehımden cem'an toquz sehmi mūmā // 8 ileyhim Mehemmed Cemil Beg ü Muştafā Beg ü Maħmūd Tevfīq Beg'e vü üçer sehımden cem'an on iki sehmi // 9 mūmā ileyhim İbrāhīm Beg ü 'Alī Beg ü 'Abdü-'r-rezzāq Beg ü 'Abdü-'l-fettāh Beg'e işābeti lede-'ş-şer'i-'l-enver // 10 zāhir ü müteħaqıq olduqdan soñra verese-'i mūmā ileyhimden mūmā ileyh Mehemmed Cemil Beg maħmiyye-'i İstānbül'da // 11 meclis-i şer-'i şerīf-i lāzımü-'t-teşrīfde Bosna Vilāyeti dāxilinde Trāvnik Qazāsı ehālīsinden // 12 işbu bā'ışü-'l-vesīqa Muştafā Beg ibn-i Şālih maħzarında taqrīr-i kelām u ta'bīr-i 'ani-'l-merām edüb vilāyet-i // 13 mezkūre dāxilinde Banā Lūqa Qazāsı qurāsından İlova⁵⁵ qaryesinde vāqi' lede-'l-ehālī ve-'l-cīrān // 14 ma'lūmu-'l-ħudūd büyüt-i 'adīde vü müştemelāt-i sā'ire-'i ma'lūmeyi ħāvī İlova⁵⁶ çiftligi dinmekle // 15 meşhūr bir qit'a vu yine qazā-'i mezkūre tābi' Viyōçān⁵⁷ qaryesinde vāqi' kezālik 'inde-'l-ehālī // 16 ve-'l-cīrān ma'lūmu-'l-ħudūd büyüt-i 'adīde vü müştemelāt-i sā'ire-'i ma'lūmeyi ħāvī Viyōçān // 17 çiftligi dinmekle 'arīf bir qit'a ki cem'an iki qit'a mülk çiftlik mürisimiz müteveffā-yi müşārün ileyhiñ // 18 'Osmān Mazhar Pāşā'nıñ ħayātlarında ile-'l-vefāt yedlerinde müstaqillen bā-ħüccet mülkleri olub // 19 ba'de vefātihī benimle verese-'i sā'ire-'i mezkūresine bertaşhīh-i mezkūr mevrūs olmağla ben zıkr olunan // 20 iki qit'a çiftlikden ber-taşhīh-i mezkūr mālīk olduğum üç sehım hişşe-'i irsiyye-'i şer'ıyyemi ħālā qazā-'i // 21 mezkūrde sākin Mīrū-'l-ümerādan 'izzetlü Dervīş Pāşā ibn-i İsmā'il Āğā'nıñ muqaddemā // 22 mālinden ü yedinden axz u qabz eyledigim altı biñ ğurüşü muqābelesinde maħallinde ħuzūr-ı şer'le // 23 şurūt-ı müfside vü muvāza'adan 'arī bey-'i bāt-i şahīh-i şer'ī ile mūmā ileyh Dervīş Pāşā'ya // 24 bey' u temlik ü vech-i lāyıqı üzre teslīme vü xuşuş-ı mezkūr mütevaqqıf olduğı umūruñ // 25 küllīsine tarafımızdan mezbūr Muştafā Beg'i vekālet-i şahīha-'i şer'ıyye ile vekil ü nā'ib-i münāsib naşb // 26 u ta'yīn eyledigimde ol daxı vekālet-i mezkūreyi qabül ü xidmet-i lāzimesini kemā yenbağī // 27 edāya

⁵⁵ U originalu: İlovda = ایلوده

⁵⁶ Vid. *supra* fusn. 55. Ilova je poznato veliko selo u nekadašnjem prnjavorskom srezu, gdje se nalazio veliki posjed koji je, najvećim svojim dijelom, nasljedstvom iza Osman Mazhar-paše Sulejmanpašića-Skopljaka prešao na njegovu bezdjetnu udovicu Kamile Emine-hanumu, a nakon njene smrti na njenog polubrata Hajdar-bega Čengića, sina Smail-age Čengića. Vid. Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., str. 291-92. Selo se nekada spominje i kao Ilova Velika.

⁵⁷ To je selo Vijačani, danas Vijačani u nekadašnjem srezu Prnjavor. Vid. Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., str. 291.

ta'ahhüd ü iltizām eyledi didikde ğıbbe-ʔ-taşdıqi-ʔş-şerʔ mā vaqaʔa bi-ʔ-ʔaleb ketb olundu // 28 fı-ʔ-l-yevmi-ʔ-l-ħādī ʔşere min şehri Rebīʔi-ʔ-l-evveli li-sene tisʔa vu şemānīne vü miʔeteyn ü elf.

Şuhūdu-ʔ-l-ħāl:

1. *Muħzır Meħemmed Āġā*
2. *Qazā-ʔi mezkūr ehālīsinden ü tüccārdan Meħemmed Āġā..... Meħemmed⁵⁸*
3. *Yine qazā-ʔi mezkūr ehālīsinden Muştafā Āġā.....İbrāhīm⁵⁹*
4. *Taxtacı⁶⁰ Ĥüsni Efendi*

PREVOD:

UTISNUTI MONOPOLSKI BILJEG: Ovo je odrezani nepatvoreni list hartije u vrijednosti od 10 [groša]. Ovo je odrezana hartija za ispisivanje svake vrste šerijatskih hudždžetâ osim hudždžetâ za zadužnice te kupo-prodaju. Vrijednost joj je 10 groša.

PRVA OVJERA: Ono što je u ovom pismenu jeste punomoć.

DRUGA OVJERA: A sastavio ga je skrušeni rob Onoga čija glasovitost neka je uzvišena, Arifefendizade Mehemed Siddik, rumelijski kadiasker-neka im je oboma oprošteno⁶¹!

MUHUR: ...Mehemed Siddik zagovor...⁶²

⁵⁸ Ovo je najvjerovatnije oznaka da je pomenuti Mehemed Āġā lično potpisao dokument. Ili je bilo riječ o osobi koja je potvrdila identitet toga svjedoka odnosno o prevodiocu, ali su dva zadnjenačena tumačenja manje vjerovatna.

⁵⁹ Najvjerovatnije je izvjesni İbrāhīm potpisao dokument u ime osobe po imenu Muştafā Āġā. Ili je bilo riječ o osobi koja je potvrdila identitet toga svjedoka odnosno o prevodiocu, ali su dva zadnjenačena tumačenja manje vjerovatna.

⁶⁰ U orig. *Tahtacı*.

⁶¹ Uobičajeno je da se ova formula sa indirektnim objektom u arapskom dualu ispisuje iza imenskog oblika napisanog u vidu *künye* (npr. Mehemed bin-i Aħmed), ali ovdje dual nije greška nego se odnosi i na ime Mehemed Siddiq i na porodični priimenak ʔArifefendīzāde odnosno na rodonačelnika kadiaskerove porodice, izvjesnog ʔArif Efendija.

⁶² Tekst muhura je samo djelimično čitljiv. Očekivalo bi se da glasi: *Yā Muħammed qıl şefāʔat ümmetiñdür Meħemmed Şiddiq* (osmanski), ili, *Yā Muħammad şefāʔat şud ʔabduhū Muħammad Şiddiq* (perzijski). O ovim formulama na muhurima i drugim predmetima vid. Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Abhandlungen über die Siegel der Araber, Perser und Türken*, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe, 1. Band, 1. Abtheilung, Vorgelesen in der historisch-philologischen Classe am 9. März 1848, (Wien: C. Gerold & Sohn), 1849, passim; Riza-ef. Muderizović, "Nekoliko muhurova bosanskih valija", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XXVIII, 1916, str. 1-39; Nenad Filipović, "Orientalni natpisi na hladnom oružju iz Zbirke odjeljenja za etnologiju Zemaljskog muzeja", *Glasnik Zemaljskog muzeja, Etnologija*, n. s., XL, 1985, str. 195-216.

HUDŽDŽET: Razlog pisanja slovâ jeste ovo: Nakon što je ostavinska masa iza jednog od uzvišenih vezira visokoslavnog sultanata Osman Mazhar-paše, sina umrlog Sulejman-paše, koji je preselio u Vječnu Kuću tokom 1277 hidžretske godine⁶³ svedena da bi bila raspodijeljena na njihovu⁶⁴ obudovjelu zakonito vjenčanu ženu Emine Kamile-hanumu, ćerku Ismail-aginu,⁶⁵ te na sinove sina njegovog brata po oba roditelja: Mehmed Džemil-bega, Mustafa-bega i Mahmud Tevfik-bega, sinove Hasan-begove,⁶⁶ kao i na sinove sina njegovog drugog brata po oba roditelja: Ibrahim-bega,⁶⁷ Ali-bega,⁶⁸ Abdurezak-bega i Abdulfetah-bega,⁶⁹ sinove

⁶³ 1277 A. H. / 20. VII 1860-8. VII 1861. A. D. Međutim, iz drugih izvora se zna da je Osman Mazhar-paša umro zapravo tokom 1861. godine. Up. Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., str. 448, n. 521.

⁶⁴ Ovo je majestetični plural i odnosi se na Osman Mazhar-pašu. Smatramo da u prevodima ovakvih izvora takvi oblici moraju biti zadržani, ma koliko god nam čudno zvučali.

⁶⁵ Prema velikom broju tapijskih potvrda o prenosu čiflikâ u pobjavskom srezu sa umrle Emine Kamile-hanume na njenog polubrata Hajdar-bega Čengića, izdatih na njemačkom jeziku 1883. godine, Emine Kamile-hanuma je umrla te godine. Usmena porodična tradicija, a prema istoj i starija historiografija (Ferdo Šišić, Hamdija Kreševljaković) zna da je ta interesantna žena bila druga po redu Osman-pašina žena te da je njena prethodnica bila zapravo njena starija sestra. U porodici je pašinica bila poznata kao *Čamka*. Up. Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., str. 449.

⁶⁶ Mehmed Džemil-beg, Mustafa-beg i Mahmud Tevfik-beg bili su sinovi Hasan-bega, jednog od bratića Osman Mazhar-paše Sulejmanpašića. Mislimo da je opravdano pretpostaviti da je Hasan-alajbeg bio sin Mehmed-bega Sulejmanpašića. Od trojice Hasan-alajbegovih sinova pomenutih u hudždžetu pominje se i Mehmed Džemil-beg na čije traženje je i ovaj hudždžet izdat u Istanbulu. Poznato je da je u tradicionalnom bosanskom življu, i to ne samo begovskom i muslimanskom, dugo njegovan običaj da se najstarijem sinu nadjeva djedovo ime. Također vid. Hamdija Kreševljaković, "Kule i odžaci u Bosni i Hercegovini", str. 81-82, 83; Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., str. 448-50. Pored toga vid. Ibrahim Filipović, "Odjeci Kandijskog i Morejskog rata u Bosni posmatrani kroz aktivnost bosanske feudalne porodice Filipović iz Glamoča", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, XL, 1990, str. 345-81; Kerima Filan, "Pjesma na turskom Mustafa-bega Atlagića o Ibrahim-begovoj odbrani livanjske tvrđave početkom 18. stoljeća", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, LII-LIII, 2004, Spomenica Fehima Nametka, str. 51-71, posebno na str. 53-62, gdje se pominju kliški alajbezi iz porodica Rustempašić te iz one porodice koja će kasnije ponijeti prezime Sulejmanpašić.

⁶⁷ O ovoj osobi vid. Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., str. 449-50.

⁶⁸ O ovoj osobi vid. Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., str. 450, fusn. 527.

⁶⁹ Abdulfetah-beg Sulejmanpašić bio je djed po majci Sanije Filipović rođ. Bušatlija (umrla u Sarajevu u dubokoj starosti krajem osamdesetih godina prošlog vijeka kao udovica iza Smail-bega Filipovića, rođenog u Glamoču 1887. godine), djed po ocu

Sulejman-begove,⁷⁰ te nakon što je utvrđeno da sudski predmet njihovog nasljeđa nalaže raspodjelu na dvadeset i osam nasljednih dijelova, pa pošto je na presvijetlom šerijatskom sudu postalo jasnim i nakon što se utvrdila neporeciva istinitost odluke prema kojoj od pomenutih dvadeset i osam nasljednih dijelova sedam dopada pomenutoj supruzi Emine Kamile-hanumi a da po tri nasljedna djela, sveukupno tvoreći devet nasljednih dijelova, dopadaju pomenutim Mehmed Džemil-begu, Mustafa-begu i Mahmud Tefvik-begu, dok po tri nasljedna dijela, sveukupno tvoreći dvanaest nasljednih dijelova, dopadaju pomenutim Ibrahim-begu, Ali-begu, Abdurezak-begu i Abdulfetah-begu, jedan od pomenutih nasljednika, gorepomenuti Mehmed Džemil-beg je u Allahom-štićenom Istanbulu na časnom šerijatskom sudu koji je uvijek potrebit poštovanja, u prisutnosti nosioca ove isprave, Mustafa-bega, sina Salihovog, jednog od stanovnika kadiluka Travnik područnog Bosanskom Vilajetu, izjavio sljedeće riječi i očitovao se o namjeri, rekavši ovo: “Budući da su jedna čestica čiflika koja se nalazi u selu Ilova u kadiluku Banja Luka područnom pomenutom vilajetu a to je čiflik poznat pod imenom Ilova te čije su međe dobro poznate među tamošnjim stanovništvom i komšijama

Subhije Đumrukčić te Fetaha i Muhidina Sulejmanpašića kojima je posvećen ovaj rad, pradjed po ocu prof. dr Nerimane Traljić-Idrizbegović, poznatog stručnjaka za porodično pravo sa sarajevskog Pravnog fakulteta, šukundjed po majci sarajevskog advokata Džemila Sabrihafizovića. Za podatke zahvalnost dugujemo Saniji Filipović rođ. Bušatlija, i Ferihi Bostandžić rođ. Kulenović-Bajbut (u. 2009. u Beogradu, u dubokoj starosti). Usmena tradicija koju prenose je potvrđena arhivskim izvorima. Up. Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., str. 448-54.

⁷⁰ Ibrahim-beg, Ali-beg, Abdurezak-beg i Abdulfetah-beg bili su sinovi Sulejman-bega Sulejmanpašića. Mislimo da je Sulejman-begov otac bio Ibrahim-beg Sulejmanpašić, mlađi brat Osman Mazhar-paše Sulejmanpašića. To se da zaključiti ako se prate obrasci nadijevanja imenâ po djedu u jednoj lozi. Također up. literaturu citiranu u supra, fusn. 65-68. Ovaj Sulejman-beg bio je otac Ibrahim-bega Sulejmanpašića čiji su sinovi bili Sulejman-beg Sulejmanpašić, poznat u porodici kao “Sulejman-beg Sarajlija” (u. 1925 u Sarajevu) i Ali-beg iz Vesele Straže kod Bugojna. Sulejman-beg Sarajlija je djed Mubere Šahinagić rođ. Fadilpašić (umrla 1993. u Istanbulu) i pradjed Zulejhe Riđanović te ing. Avde Šahinagića iz Sarajeva, dok je Ali-beg iz Vesele Straže bio djed uglednog banjolučkog advokata dra Asima Džinića (u. krajem osamdesetih godina XX vijeka) i Nurudina Sulejmanpašića (rođ. u Glamoču 1920. kao sin Husref-bega Sulejmanpašića i Fatime Filipović, ćerke hadži-Hamid-bega Filipovića) koji je živio u Banjoj Luci do 1992. godine. Korištena su usmena kazivanja Mubere Šahinagić rođ. Fadilpašić, dra Asima Džinića i Nurudina Sulejmanpašića koja se, opet, poklapaju sa podacima iz arhivskih izvora. Up. literaturu citiranu u supra, fusn. 65-68.

a koji sadrži i brojne zgrade te druge dobro znane građevne i ostale dodatke te jedna čestica čiftlika koja se nalazi u selu Vijačan područnom pomenutom kadiluku⁷¹ a to je čiftlik poznat pod imenom Vijačan te čije su međe također dobro poznate među tamošnjim stanovništvom i komšijama a koji sadrži i brojne zgrade te druge dobro znane građevne i ostale dodatke, a to sveukupno čini dvije čestice mulk-čiftlikâ, bili mulkovi osobe od koje smo ih mi naslijedili, Osman Mazhar-paše koji ih je tokom svoga života pa sve do svoje smrti držao u svojim rukama na osnovu hudždžetâ kao samostalne i ničim uslovljene posjede u punom privatnom vlasništvu te kako su poslije njegove smrti oni postali nasljedstvo koje je gorepomenutim sudskim utvrđivanjem stanja dopalo meni skupa sa drugim gorepomenutim nasljednicima, te kada sam ja moju pripadajuću mi diobenu jedinicu od tri šerijatska nasljedna dijela u navedene dvije čestice čiftlikâ kojima sam postao vlasnik i posjednik putem gorepomenutog sudskog utvrđivanja stanja prodao jednom od mirmiranâ⁷² veleštovanom Derviš-paši, sinu Ismail-aginom,⁷³ sada nastanjenom u pomenutom kadiluku,⁷⁴ u zamjenu za šest hiljada groša koje sam još ranije uzeo iz njegove imovine i primio iz njegovih ruku te je to sada prodato na licu mjesta izlaskom na šerijatski sud pravovaljanom nepozivom šerijatskom prodajom koja je slobodna od bilo kakvih kvarnih uslova i lažnog dogovora pomenutom Derviš-paši te mu je dato da on bude zaveden kao vlasnik i posjednik istog, pa kako i kada sam pomenutog Mustafa-bega imenovao i postavio za podobnog opunomoćenika i zastupnika putem šerijatske pravosnažne punomoći da sa naše strane obavi primopredaju na odgovarajući način te za sve poslove koji su povezani sa pomenutim predmetom, a on⁷⁵ je,

⁷¹ To je kadiluk Banja Luka.

⁷² U orig. *Mîrî- 'l-ümerâdan*. Nosioci ovog zvanja i/ili čina imali su titulu paše.

⁷³ Ovo je poznati Derviš-paša Dedaga Čengić (u. 1874), sin Smail-age Čengića i djed po majci dra Safvet-bega Bašagića-Redžepašića. O njemu vid. Josef Koetschet, *Osman Pascha, der letzte grosse Wesier Bosniens und seine Nachfolger. Hinterlassene Aufzeichnungen von Med. Dr. Josef Koetschet*, ed. Jur. Dr. Georg Grassl, p. 35; Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., str. 105, 244, 439. O prnjavorskim posjedima njegovog unuka Ibrahim-bega Čengića te ćerke Almas-hanume udate Bašagić-Redžepašić, Safvet-begove majke, koji očito spadaju u posjede nasljeđene i/ili prikupljene od Sulejmanpašićâ, vid. Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi od 1878. do 1918. godine*, 2. izd., str. 246, 293.

⁷⁴ Kadiluk Banja Luka.

⁷⁵ Mustafa-beg, sin Salihov, opunomoćenik Mehmed Džemil-begov.

pak, prihvatio pomenutu punomoć te je preuzeo na sebe obavezu i sebi je odredio da svoju nama nužnu uslugu obavi onako kako se to i pristoji.” I nakon što je ovo šerijatski ovjerovljeno na traženje je upisano ono što se desilo. Na jedanaesti dan mjeseca rebî’u-l-evvela godine 1289.⁷⁶

Svjedoci čina:

1. Mehmed-aga, muhzir-sudski pozivar.
2. Mehmed-aga, jedan od stanovnika i trgovaca u pomenutom kadiluku⁷⁷ ...Mehmed
3. Mustafa-aga, ponovo jedan od stanovnika pomenutog kadiluka⁷⁸ ...Ibrahim⁷⁹
4. Tahtadži Husni-efendija

ZAKLJUČNE NAPOMENE

1. U ovome radu predstavljen je jedan veoma važan hudždžet iz ostataka porodičnog arhiva Čengiće (Ilova) u Bursi u Turskoj. Arhiv kao takav ima veliku kulturno-historijsku vrijednost i smatramo da ga treba otkupiti namjenskim sredstvima za Orijentalni institut u Sarajevu.
2. Dokument rješava mnoge nejasnoće u genealogiji porodice Sulejmanpašić, počevši od druge generacije nakon Sulejman-paše Skopljaka. Sulejman-pašini sinovi bili su dobro poznati u literaturi, ali je kasniji razvoj genealogije te poznate porodice bio donekle nejasan do objavljivanja ovog dokumenta.
3. Ovim hudždžetom se saznaje više o karakteru čiftlikâ u Bosni. On dokazuje da nisu svi čiftlici nastajali počitličavanjem mirijske zemlje. Dokument jasno kaže da je bila riječ o starom mulkovnom dobru odnosno dobru u punom privatnom vlasništvu, izvan mirijske zemlje (*cem ‘an iki qiṭ’a mülk çiftlik mürişimiz müteveffâ-yi müşārün ileyhin ‘Osmân Mazhar Pâşâ’nın hayâtlarında ile-’l-vefât yedlerinde müstaqillen bâ-hüccet mülkleri olub*).
4. Izvor daje važne nove biografske podatke o poznatim historijskim ličnostima bosanske historije XIX vijeka kao što su Osman Mazhar-paša Sulejmanpašić, Derviš-paša Dedaga i Hajdar-beg Čengiće, itd.

⁷⁶ Odnosno: 19. V 1872.

⁷⁷ Nije jasno da li se mislilo na kadiluk Banju Luku ili na kadiluk Travnik. Ipak prije će biti da je riječ o kadiluku Banja Luka.

⁷⁸ Vid. supra.

⁷⁹ Vid. supra fusn. 59.

5. Posebno je važno da izvor osvjetljava potanko društveni položaj i ekonomsku moć žena iz bosanske elite XIX vijeka, na primjeru posjedâ Emine Kamile-hanume Sulejmanpašić.
6. Uloga šerijatskog prava i njegovih propisa o vertikalnom i horizontalnom silazno-uzlaznom dijeljenju nasljedne mase među nasljednicima potvrđena je i ovim dokumentom. Zato, ubuduće, kao jedan od faktora usitnjavanja i propadanja begovskog posjeda treba uzimati i faktor šerijatskog nasljednog prava, a ne samo u literaturi često spominjane i prenaplašene "ekonomsku nesposobnost", "rasipništvo" itd. Činjenica da su veliki prnjavorski čiftlici bili izdijeljeni na 28 nasljednih dijelova govori tome u prilog.

JEDAN HUDŽDŽET (*HÜCCET*)
O OSTAVINI IZA
OSMAN MAZHAR-PAŠE SULEJMANPAŠIĆA-SKOPLJAKA

Sažetak

U ovom radu daje se osmanska transliteracija i komentarisani bosanski prevod jednog veoma važnog dokumenta u vezi sa problemom ostavine iza Osman Mazhar-paše Sulejmanpašića, bosanskog uglednika koji je umro 1861. godine kao bosanski valija poslije duge i blistave karijere u službi Osmanskog Carstva. Dokument se čuva u oštećenom i ugroženom arhivu porodice Čengiđ (İlova) u Bursi, Turska. Kako je cijeli arhiv u opasnosti od rasipanja i aukcijske rasprodaje na malo, isti bi trebalo da bude otkupljen namjenskim sredstvima za Orijentalni institut u Sarajevu. Izvor koji objavljujemo pruža veoma važne podatke za genealošku, društvenu, ekonomsku i kulturnu historiju osmanske Bosne u XIX vijeku.

A QĀDĪ WRIT (*HÜCCET*) ON INHERITANCE
AFTER 'OSMĀN MAZHAR PĀŞĀ
SÜLEYMĀNPĀŞĀ-ZĀDE (SULEJMANPAŠIĆ)

Summary

In this paper it was given Ottoman transliteration and annotated Bosnian translation of a very important document concerning the issue of inheritance of 'Osmān Mazhar Pāşā Süleymāpāşā-zāde (Sulejmanpašić), a Bosnian notable who died as a Governor of

Bosnia in 1861 after a long and illustrious career in the service of the Ottoman Empire. The document is preserved in the truncated family archive ČengiĆ (İlova) in Bursa, Turkey. Since the whole archive is endangered it should be preserved in a cultural and research institution like the Oriental Institute in Sarajevo as soon as possible. The document provides extremely important data on the genealogical, social, economical and cultural history of Ottoman Bosnia in 19th century.

Key words: hücet, inheritance, probate inventories, Osman Mazhar-paša Sulejmanpašić, Ilova, Vijačani, çiftlik, begovat, Sharia law